

ALEXANDRU ZUB – RELEVANȚA OPEREI ISTORIOGRAFICE CLASICE

Ca de la sinea realizării ei, opera istoricului Alexandru Zub și-a apropiat, în mod treptat și decisiv, atributele clasicității. Binomul autor – operă și-a tot vădit, în respectivul caz, axialitatea temporalității, specificul domeniului și sistematica elaborației istoriografice, de la bibliografii, studii și articole la monografii și sinteze. Tendința elaborației a fost spre integrală relevare a ceea ce prin grația muzei Clio românește s-a meditat și s-a scris. În strânsă presupunere binomică, autorul și-a asimilat propria ființă dimensiunii creative de operă. Iar opera, intens, de aceea, personalizată, a mereu oglindit, pe măsura „rotunjirii” ei, date semnificative mai ales între așa ceva ale biografiei autorului. Nu întâmplător, atunci când s-a cuvântat, și încă mult, despre Alexandru Zub, au fost invocate, dintre datele vieții sale omenești, cam de regulă câteva, anume, momentul și locul nașterii, hărăzirea lui încă de prin a sa pruncie învățaturii și drepte credințe, exemplaritatea performanțelor școlare primare, gimnaziale, liceale sau universitare și dramatica privare de libertate sub regimul comunist. Încolo, invocarea de date biografice s-a făcut printr-o măcar subînțeleasă sinonimizare cu cele bibliografice zubiene, implicante, acestea, și de „îndatoriri” ținând de programe de cercetare, de participări la dezbateri ori reuniuni de specialitate, ca și de pe nedrept întârziata prestație universitară. S-a considerat, iar Alexandru Zub n-a prea avut nimic de obiectat, la îndeosebi ocazii celebrative de seniorialitate sa umană și intelectuală, că dramatica privare de libertate, din anii 1958-1964, i-a îndrituit, prin compensare, sustragerea, timp de sfertul de veac 1964-1989, de la a se conforma tezismului marxist-leninist, protocronismului exacerb și naționalismului propagandistic instrumentat după „indicații” ceaușiste. În acel sfert de veac și cu râvnă de eremit, istoricul Zub și-a realizat partea de solidă referențialitate, cu deja aură de clasicitate, a operei sale, aură ce avea să capete, apoi, tot mai înalt și luminos contur.

La o lectură profesional calificabilă, opera istoricului Alexandru Zub, încă „rotunjită”, se dezvăluie în două mari părți, nedespărțite tranșant cronologic, ale elaborației ei, prima de la propriu-zisă istorie a scrisului istoric românesc, iar cealaltă de eseistică istoriografică. Până spre anii 1986-1989, istoricul ieșean s-a dedicat realizării de „instrumente de lucru”, de studii speciale sau monografice și antamării sintezei istoriografiei române moderne. În numai patru ani, a publicat trei consistente „instrumente de lucru”: *Mihail Kogălniceanu 1817-1891. Biobibliografie* (București, 1971), *A. D. Xenopol 1847-1920. Biobibliografie* (București, 1973) și *Vasile Pârvan 1882-1927. Biobibliografie* (București, 1975). Va fi contat mult, pentru realizarea unor astfel de „instrumente”, fiecare cu exemplar studiu introductiv, activitatea sa de chiar bibliograf, din anii 1964-1968, la Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”. A definitivat ținuta lor spre publicare din postu-i de cercetător științific la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”. Din proverbiala-i activitate de cercetare au rezultat, aproape concomitent cu apariția girată de „Junimea”, două superbe monografii, *Mihail Kogălniceanu istoric* (Iași, 1974) și *Vasile Pârvan*,

efigia cărturarului (Iași, 1974), situabile, ambele, valoric, la cota de sus a istoriografiei române. Anul 1974 ar putea fi considerat *an istoriografic Alexandru Zub*.

Cuvintele din *Introducere la Mihail Kogălniceanu... Biobibliografie* confirmau „sugestia unor aprofundări, în ideea restituirii integrale a unei opere atât de semnificative pentru dezvoltarea culturală și politică a poporului român”; preliminară acelei restituirii, „aprofundările biobibliografice” nu au fost lipsite de serioase dificultăți, în cazul lui Kogălniceanu, fiindcă acesta „și-a risipit scrisul generos în publicații uitate” sau investigatoriu „greu accesibile”, încât „despuierea” lor de „necunoscut” să necesite „o cercetare atentă și de durată, angajând multiple sectoare de activitate” și însumând studii de diverse genuri, de la cele de istorie, economie și drept, la cele de cultură și literatură, politică și diplomație. Sărguința „instrumentală”, biobibliografică, și studiul sistematic i-au permis lui Alexandru Zub să condenseze „durata” realizării monografiei *Mihail Kogălniceanu istoric*. Efortul de a fi „consemnat” biobibliografic întreaga operă a „marelui bărbat” i s-a reflectat în siguranța întreprinderii studiului monografic sub menționat titlu și spre parametrii exhaustivității adecvate acestuia. Monografia *Mihail Kogălniceanu istoric* a căpătat, alături de, cea a lui David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum* (București, 1967 și 1984), aură mitică, la nivelul istoriografiei române din a doua jumătate a secolului XX, în aprecierile specialiștilor despre ambele întâlnindu-se adeseori cuvinte de parcă închinare. În motivarea elaborării frumoasei sale cărți, cu primă formă ca teză de doctorat la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Alexandru Zub a etalat un act de conștiință profesională, excepțional pentru acel timp:

Considerate [...] premature, neglijate ori întreprinse cu mijloace ineficiente și dintr-o perspectivă metodologică deficitară, cercetările cu privire la istoriografia română au cunoscut inițiative și realizări notabile, personalități de primă mărime, precum N. Bălcescu, B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, I. Bogdan, D. Onciul, N. Iorga, V. Pârvan, sau istorici cu activitate mai modestă de felul lui Aaron Florian, C. D. Aricescu, Al. Papiu Ilarian ș.a., constituind obiectul unor prezentări de ansamblu, în genere ocazionale, sau al unor examinări analitice menite să fixeze un aspect ori altul din activitatea lor istoriografică [...]; exceptându-i pe cronicari, doar corifeii Școlii ardelenne s-au bucurat, întrucâtva, de o tratare sistematică, iar dintre figurile reprezentative ale istoriografiei noastre moderne singur Bălcescu s-a bucurat, mai ales în ultimul sfert de secol, de o atenție specială [...]. Surprinzător, Mihail Kogălniceanu, a cărui operă stă la temelia istoriografiei române moderne, a fost cercetat, din acest punct de vedere, mai mult ocazional, în studii care vehiculează adesea aceeași informație, limitându-se la enunțuri și aprecieri generale [...]. Ca și în alte cazuri, cărturarul a fost umbrit de omul faptei [...]. Gândul nostru a fost să confirmăm cât mai exact personalitatea istoricului Kogălniceanu, degajată nu numai din lucrările speciale ci și din manifestările adiacente, după care am tras încheierea că nota caracteristică a activității sale, indiferent de domeniu, rămâne spiritul istoric, în afara căruia ele n-ar putea fi înțelese cum se cuvine.

Spre a căpăta „rotunjime” studiul de gen monografic, a fost evitată ridicarea pe schelă biografică a ceea ce *biografic*, pentru domeniul istoriei, s-a tot adunat sub numele de Mihail Kogălniceanu. Nici *Cronologia* din „instrumentul” *Mihail Kogălniceanu... Biobibliografie* nu a fost reluată, cu plus de „amănunțimi”, date sau cuvinte, ca parte în sine și de aceea cumva ancombrantă monografiei consacrate *istoricului Kogălniceanu*; s-a convenit specificului monografic un *periplu bibliografic*, în loc de înșiruire „bilanțieră” de „scrieri” de și despre Kogălniceanu, cu inevitabil subțiată, din „motive” de spațiu redacțional, evaluare critică a ceea ce îndeobște „se cere” ca istoriografie „a problemei”. Esențial a fost, pentru studiul istoriografic, să fie elucidate, în cele două mari părți ale sale, răzbătătoare din text și nu structural ori intitulativ delimitate, *formațiunea intelectuală și opera*, cu adiacentele acesteia direcții de activitate, ale *istoricului Kogălniceanu*. Redarea întregului *personalității* „personajului”, de o complexitate aparte și cu inerentă pluralitate de „fațete”, ar fi presupus notații care, preliminar fiind, ar fi arătat ca prea întinse și distorsionate față de obiectul studiului. Exemplară apare, de altfel, din cuprinsul acestuia, corespondența între *titlu și conținut*. Pentru partea referitoare la *formațiunea intelectuală* s-a bine-rânduit considerarea *ascendenței* de familială „cinstire a luminii cărții”, înainte de reconstituirea

primelor învățături ale lui Kogălniceanu, în Iași, la „loghiotatul dascăl” Gherman Vida, Institutul Cuénim și „pe vârful dealului romantic” al Miroslavei. Din *studiile în străinătate* ale aceluiași, la Lunéville și Berlin, au fost întrebuițate analitic îndeosebi date și noțiuni asimilabile unei *formații intelectuale* a unui tânăr sollicitat de părintele său pentru „cunoștințe practice”, dar vădind semne, dacă nu încă certitudini de îndreptare profesională spre domeniul istoriei. De la colegiul din Lunéville „cu program ieziuit” urmat la „clasele” abatelui L’Hommé și unde „nu bătea vântul vremii” stârnit pentru Franța de Revoluția ce „s-a tăiat” prin Monarhia constituțională a lui Louis-Philippe i-au fost sesizate „învățăminte” mai ales despre „mersul nou” al istoriei. I-a constatat însușirea temeiurilor metodologice și conceptuale ale studiilor istorice la berlineza Universitate Frederica Wilhelmina, unde tocmai se intersectau *reflexele hegeliene* asupra „lucrului ideilor” și *pledoariile rankeene* despre reconstituirea *în spirit critic* a trecutului „așa cum a fost”, pe îndeosebi fond de „organicism cultural”. Cu o „perspectivă cuprinzătoare asupra învățămintelor vremii” i-a remarcat încă tânărului Kogălniceanu „întoarcerea în țară”, la 1838, „*hotărât să nu-și cruțe puterile pentru a face ca patria lui să se înfățișeze lumii precum merita și precum o recomanda trecutul ei de luptă, vrednic de stimă*”. Iar ca poate mai mult decât din amfiteatrele și de la „examinațiile” universitare berlineze i-a sesizat „formarea” acelei „perspective cuprinzătoare” într-un deopotrivă pasional și rațional *orizont livresc*, de perseverent autodidact și a cărui minuțioasă și multifacetată reconstituire a servit ca parcă pondere nucleică întregului studiu monografic, prin virtuți de intensitate analitică și de nuanțată expresivitate diegetică, de înalt cotabilă valoric probă intelectuală între cele înregistrate de istoriografia română de pe întinsele-i coordonate ale devenirii ei.

Unui studios Kogălniceanu pentru care „învățăturile nu se sfârșesc vreodată”, i-a fost relevant „pasul” de la a fi „pasionat” la a se „apropia metodic” de cunoașterea trecutului îndeosebi național; *sub zodia istorismului* i s-a constatat înflorirea *sentimentului istoriei* ca vibrant de cauza *regenerării naționale* și merit, de aceea, să se învedereze prin *a scrie și a face istorie*; cu plus de „lămuriri” față de ceea ce „au putut da” alți specialiști, i-au fost analizate „scrieri de tinerețe”, precum *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, încercare de sinteză din titlul căreia „împrejurările” dictează să fie exclusă inițiala menționare și a Transilvaniei, și *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* la Academia Mihăileană; în mai ales atare „scrieri”/texte și prin considerarea a ceea ce semnificativ a putut include *Rumänische oder Wallachische Sprache und Literatur* și *Esquisse sur l’histoire, les moeurs et la langue des Cigains*, i-a fost decelată până la definitorii nuanțe *concepția istorică*, animată de „crezul timpului”, *Historia magistra gentium*, și sortită urmării „armonioase” de *adevăr și militantism*, sub inexorabile *exigențe ale spiritului critic*, încât să fie „credibilă” evidențierea *factorilor dezvoltării noastre istorice*, pe intersectante coordonate de *progres, evoluție și organicitate*; ca învederante de *spirit critic* i-au fost urmărite preocupări „încă din anii 1833” pentru *editarea izvoarelor*, cu un *proiect fastuos* vizând „scrierile Cantemireștilor”, preocupări care, la Iași, în 1840, s-au înregistrat publicistic prin *cea dintâi revistă retrospectivă*, „Arhiva românească”, spre a căpăta ulterior ținuta de *corpus-uri*, precum *Letopisețele Moldovei* sau *Cronicele României*; în preocupări privind *discipline auxiliare istoriei, monumente și muzeistică*, chiar *istorie comparată*, intersecțiunii ale „domeniului de a sa predilecție intelectuală” cu *literatura ori dreptul*, i-a fost decelată *tentația sintezei istorice*, de la care numai „chemarea facerii istoriei” la înălțimea *cauzei naționale* l-a putut abate; i-au fost sesizate și evaluate *implicații istoriografice în cuvânt și faptă* din arena publică, chiar epicentrul afacerilor emergentului stat român modern, și de la Academia Română.

S-a putut confirma un studiu monografic de o neobișnuită intensitate analitică și de o multidirecționată structură tematică, studiu căruia i se cuvine recunoașterea „locului de căpătâi” pentru încă deveninda *posteritate a istoricului Kogălniceanu*. Din cuprinsul impresionantei monografii *Mihail Kogălniceanu istoric*, anumite „referințe”, pe mai ales întinderea capitolului privind *formația intelectuală* a „personajului”, au fost „socotite” de autor și ca „sugestii pentru investigații viitoare” care au și condus spre „mai mici și instructive” publicații, toate probante de forța *argumentului istoric* în activitatea politică și culturală a „marelui bărbat”: *Mihail Kogălniceanu, un fondator de la Roumanie moderne* (Iași, 2005 și 2017), sau *Mihail Kogălniceanu* (București, 1984), justificante și de volumul celebrativ *Mihail Kogălniceanu. Studii și note istoriografice*

(București/Brăila, 2017). Cu „rădăcini” în pagini de prin masiva monografie *Mihail Kogălniceanu istoric*, s-a rostuit respectivului volum de *Studii și note istoriografice* un pasaj de text, sub titlul focalizant de *sentimentul istoriei* și relevat asupra „firului conducător” pentru întinsul program de investigație și reflecții cunoscut de Al. Zub *istoricului Kogălniceanu, fondator sau arhitect României moderne*:

Rememorând lunga țesătură de fapte și atitudini care fac din Kogălniceanu un precursor și un ctitor venerabil, biograful constată că ceea ce i-a stimulat mai ales energia *combativă*, ceea ce i-a dat tărie în înfruntarea adversităților inerente unei epoci de radicale prefaceri, a fost un profund sentiment al istoriei, trăit cu fervoarea unică și înfățișat generațiilor mai tinere ca o sursă de energie și un criteriu de valorificare a propriilor acte. Istoric și om politic animat de idei avansate, adesea surprinzător de noi pentru vremea sa și țara sa, literat și ziarist de prestigiu, oricare ar fi ipostaza realizărilor sale, Kogălniceanu ni se înfățișează conștient de valoarea momentului și a actelor proprii, pe care le proiectează pe fundalul istoriei. Poate niciunul din marii noștri bărbați n-a trăit sentimentul acesta atât de acut și n-a ținut să considere fiecare gest în perspectiva timpului. Apelul frecvent la mărturia istoriei și la judecata viitorului apare, în această lumină, cu totul firesc. E o tentativă permanentă de interogare a înfăptuirilor prezente în cadrele de bronz ale istoriei înțeleasă ca o *magistra gentium* și ca un tribunal infailibil.

Cu mult suflet și pentru lungă durată și-a dedicat Al. Zub un program de studii privind personalitatea și opera lui Vasile Pârvan. Prin anumita selectivitate a documentelor ce le conținea, volumul V. Pârvan, *Corespondență și acte* (București, 1973), anunța acel program, fiindu-i întrucâtva și „piatră unghiulară”. Era vorba de un program scrutant de larg orizont cultural pârvanian. Dacă *Scrieri istorice* de M. Kogălniceanu le-a putut include unui singur și, e drept, masiv volum, II, de *Opere* (București, 1976), cele istorico-culturale de V. Pârvan i-au îndrituit lui Al. Zub ceva mai multe „îngrijiri editoriale”: *Memoriale* (București, 2001), V. Pârvan, *Idei și forme istorice. Patru lecții inaugurale* (București, 2003), Vasile Pârvan, *Scrieri alese*, seria Cărți de căpătâi (București, 2006). Ca de specială referință pentru întreaga operă zubiană s-a vădit a fi cartea *Vasile Pârvan, efigia cărturarului* (Iași, 1974), urmată, nu precedată editorial, de „instrumentul” *Vasile Pârvan 1882-1927. Biobibliografie* (București, 1975), iar peste câțiva ani de „suplimentul” *Pe urmele lui Vasile Pârvan* (București, 1983). Apărută în același an cu monografia *Mihail Kogălniceanu istoric* și tot la ieșeana „Junimea”, luminoasa carte *Vasile Pârvan, efigia cărturarului* invită, prin formă și conținut, spre nuanțată evidențiere a unui moment, 1974, de grație pentru devenibila operă istoriografică a lui Al. Zub, aflat, atunci, la maturitate ome-nească și încercat de sentimentul fulminantei consacrării intelectuale. Nu a fost, de aceea, o pură întâmplare că între autorul și „personajul” cărții *Vasile Pârvan, efigia cărturarului* s-a revelat, pe fir textual, totala empatie, poate unica, de asemenea fel, la nivelul istoriografiei române. *Mihail Kogălniceanu istoric* a fost obiect de masiv studiu, pe când *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, semnifica împărtășirea de autor și de „personaj” a unor sublime idealuri „de viață și de învățatură”. În „capitole” despre *formația intelectuală* a lui Vasile Pârvan, cariera academică și opera acestuia, Al. Zub s-a parcă oglindit pe sine, de unde și vibrația subiectivității sale prin intitulatii „capitolare”: *A prima infanția gravis*, „un tânăr extraordinar”, *Începuturi publicistice*, *Pe drumul clasicizării*, „Acțiune, acțiune. Iată pentru ce trăim!”, *Magna cum laude*, „Bastonul de pelerin”, *Condiția istoricului*, *Datoria vieții noastre...* Erau teme care s-au completat cu altele, de cam același spectru efigiant, din eseul *Les dilemmes d'un historien: Vasile Pârvan* (București, 1985).

Pentru *efigia cărturarului* Pârvan și împărtășirea zubiană din ea s-a binecuvénit ca *motto* un verset dintr-un mirific text pârvanian, *Marcus Aurelius...*: „Nu știu de ce simt că el era făcut să rămână mereu apăsător de nevoia de a se întrece pe sine însuși”. Iar rânduri din *În loc de prefață* pentru *Vasile Pârvan, efigia cărturarului*, și de pe întinderea respectivei cărți apare ca deplin „grăitoare” despre acea deplin împărtășire:

S-a spus că „istoria ridicării lui Pârvan înflăcărează ca o viață plutarchiană”. Desigur, „lumina” întreagă a spiritului său de neînfrântă energie care, oriunde s-ar fi aflat, smulgea încredere, cucerea devotamente, entuziasma, învingând orice piedici, determinând fapte, nu poate fi decât

bănuită, recompusă parțial, sugerată. Ea îndeamnă la efort intens, disciplinat și tenace, în serviciul națiunii [...]. Elev și emul al său, G. Călinescu a înțeles perfect această învățătură, poate cea mai importantă din multele învățături ce ni le-a transmis Pârvan și care își păstrează în bună măsură valoarea: „Tu urai, o, Vasile Pârvan, vorba stearpă, fapta risipită fără gând unic [...], puterea mecanică oarbă” [...]; cartea pe care o punem sub ochii cititorilor cu teama de a nu fi înțeles destul și de a nu fi exprimat cum se cuvine ceea ce inițiativele lui Vasile Pârvan spun lumii noastre, nu e biografia, nici exegeza amplă care se așteaptă despre personalitatea istoricului, filosofului, animatorului cultural [...]; e prima încercare de a-i prezenta rolul său în dezvoltarea culturii române, urmărindu-i din acest unghi formația umanistă, multitudinea inițiativelor, proiectelor etc., spre a pune la îndemâna specialiștilor și a marelui public o lectură utilă.

Cu două volume, *A. D. Xenopol. Studii privitoare la viața și opera sa* (București, 1972) și *A. D. Xenopol 1847-1920. Biobibliografie* (București, 1973), primul coordonat alături de Leonid Boicu și „însușind” colaborări ale unor titrați specialiști – istorici, filosofi, istorici literari, economiști, sociologi – ai momentului, Al. Zub semnală un studios program consacrat personalității și operei „ilustrului înaintaș” ce-i era de poate cea mai veridică afinitate intelectuală. Așteptările „celor din breaslă” convergeau, și sub impresia ce avea să fie produsă de monografia *Mihail Kogălniceanu istoric*, întru „apariția” unei tot zubiene lucrări de același tip și de măcar aceeași amploare despre A. D. Xenopol. *Biobibliografia* sus-menționată îndreptătea aceleași așteptări, fie ele mai de regulă tacite. Peste zece ani, Al. Zub avea să publice splendidul eseu *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse: A. D. Xenopol* (București, 1984; în română, Iași, 2004), urmat de *Prefață* și de expozeul *Sinteza istoriografică* pentru primul volum al celei de-a patra ediții a *Istoriei Românilor din Dacia Traiană* (București, 1985), *Studiul introductiv* la A. D. Xenopol, *Teoria istoriei* (trad. din franceză, București, 1997) și *Prefața* convenită celor două volume, A. D. Xenopol, *Opere* (București, 2019), din colecția *Opere fundamentale* coordonată de Eugen Simion, texte care confirmau, nu și „rotunjeau” studiosul program zubian cu atât de polivalent teme în „instrumentul” *A. D. Xenopol... Biobibliografie*:

O reparație târzie a nedreptății care i-a însoțit [ilustrului cărturar] ultimii ani din viață, prelungindu-se în posteritate. În această ordine de idei, comemorarea cărturarului și militantului român, celebrată și pe plan mondial, sub auspiciile UNESCO, reprezintă un moment semnificativ pentru destinul operei sale [...]. Repertorierea eforturilor sale și a modului în care ele s-au reflectat în epocă și în posteritate apare ca o necesitate de ordin științific și moral. Bine întocmită, o biobibliografie oferă cercetării o radiogramă *sui generis* a operei și a referințelor privitoare la aceasta. Se observă numai deocamdată domeniile predilecte, succesiunea lor cronologică, interferențele, ca și măsura în care diverse generații s-au arătat receptive la un aspect sau altul al operei: Istoria Românilor, Istoria universală, Filosofie, Sociologie, Etnografie și folclor, Filologie, Drept, Economie, Critică, istorie și teorie literară [...], Beletristică, Varia.

Într-un atât de bine întocmit „instrument de lucru” și-a putut avea „rădăcini” zveltul eseu *L'historiographie roumaine à l'âge de la synthèse...*, a cărui înălțime discursivă consona unui ascuțit diapazon:

Până la sfârșitul secolului XIX, era destul de greu pentru un învățat apusean să aibă o bună vedere de ansamblu asupra a ceea ce se numea de câțva timp *România*. Abia în 1893 se încheia marea sinteză *Istoria Românilor din Dacia Traiană*.

„Momentului Xenopol” în devenirea culturii române moderne i se revela însemnu-i predestinastic, de unde și necesitatea de a se reveni, prin succesive generații cărturărești, asupra unei personalități exemplare și a operei purtătoare de al ei ilustru nume:

Între cărturarii care au citit România modernă, A. D. Xenopol este, fără îndoială, una dintre figurile cele mai interesante și mai luminoase, una care invită mereu la reflecție [...]. Ca istoric, el a elaborat întâia sinteză a trecutului românesc [...]. Ca filosof, el s-a aplecat asupra aceluiași

domeniu, construind o teorie a istoriei, rezemată pe ideea de *serie* evolutivă, și elaborând o logică a disciplinei pe care o profesa. Ca economist, în fine, a fost unul dintre întemeietorii curentului național pe tărâm economic. Nimic surprinzător deci în faptul că se vorbește de „clasicitatea” lui A. D. Xenopol, [învederată prin capitole] *Orizont formativ, Militantism* [conform adagiului] „*Bien servir la science, c’est bien servir son pays*”, *Principiile fundamentale ale istoriei, Ecolul postum al operei și noua „istorie socială”*. Înrudit cu neokantienii (Windelband, Rickert), dar separându-se de ei în chestiuni esențiale, precum cea a valorii timpului și spațiului în istorie, înrudit întrucâtva cu pozitivismul, dar distanțându-se de ei în teorie și în practică, A. D. Xenopol e unul dintre cărturarii români care, în plină glorie a istorismului, a știut să opună, realist și metodic, o concepție personală mai nuanțată, dând expresie unei atitudini situate oarecum echidistant față de istoria speculativă și față de empirismul pozitivist. Dacă n-a creat o școală, în sensul obișnuit al termenului, el a produs o operă solidă pe tărâm pragmatic și teoretic, o operă susceptibilă încă să lumineze și să îndrume [...]. A. D. Xenopol a reușit să afle măsura justă, reușind să concilieze – ceea ce Fustel de Coulanges nu credea posibil – patriotismul, care e o virtute, cu istoria, care se vrea o știință. Efortul permanent de a integra istoria națională în istoria lumii i-a înlesnit, fără îndoială, apropierea de această măsură [...], sub acest unghi el reprezentând – cum și observa Benedetto de Luca – o întruchipare a efortului românesc în universalitate.

Speranța mărturisită de Al. Zub în sensul „revenirii” sale, „într-un cadru exegetic mai larg”, asupra „problematicii” xenopoliene, printr-un studiu pretabil monografiei comparabile, cel puțin, cu *Mihail Kogălniceanu istoric, s-a resorbit marii tentații de realizare a sintezei istoriografice*, sub chip îndeosebi didactic explicant de *istorie a istoriografiei române*. În uvertura unei atare opere s-a înscris eseu *L' historiographie roumaine à l' age de la synthèse...*, completat printr-un triptic „examinatoriu” doar editorial consecutiv, *Junimea. Implicații istoriografice 1864-1885* (Iași, 1976), *A scrie și a face istorie. Istoriografia română postpașoptistă* (Iași, 1981) și *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc* (Iași, 1983). Sub fiecare dintre asemenea titluri se releva, pe fond textual intens analitic și multidirecțional interpretativ, „atelierul” istoricului Zub ca de studiu sistemic, prin „întocmiri”, în cazul dat la parametrii neobișnuitului, de „fișe” fie de „semnal bibliografic”, fie de „referințe” sau „note” de special interes, toate „de mână” și instructiv „rânduite”, chiar „arhivate”, după personală iscusiță, înainte de facilitățile „xerocopierii” ori ale atunci abia „anunțatului computer”. La o lectură a textelor de sub respectivele titluri frapează evidențele studiului într-atât de sistemic că parcă s-ar fi presupus într-un „concert pentru trei pianе”, fiecare menit interpretării de distinctă „partitură”, însă toate urcând spre armonioasa lor consonanță. Iar sonoritate mai clar ascendentă a putut avea *Biruit-au gândul. Note despre istorismul românesc*, titlu a cărui primă parte relua, ca parcă *adagio*, cuvintele lui Miron Costin din „scrierea” sa *De neamul moldovenilor...*, cuvenibile, alături de altele „de tot acolo”, inspiratului *motto* pentru volumul zubian: „*A scrie, multă vreme la cumpănă au stătuț sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atâta veci [...], să sparie gândul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o samă de scriitori, iaste inimii durere. Biruit-au gândul să mă apuc de această trudă, să scot lumii la vedere felul neamului [...]*”, *motto* ce s-a înaripat prin cuvinte de aceeași „spiță” ale lui Dimitrie Cantemir, „deschizătoare” de *Hronicul vechimii...*: „*Sufletul nu poate afla odihnă până nu găsește adevărul*”.

Volumul *Biruit-au gândul...* a rezultat din „examinarea” de Al. Zub a „*evoluției gândirii românești, privită sub unghiul militantismului profesat de-a lungul ultimelor trei secole, de la cronicarii umaniști până aproape de zilele noastre*”. Unui atare demaraj de *Avertisment* pentru prima ediție a volumului i s-a conferit un plus de lămurire ca *În loc de prefață* la cea de-a doua (Iași, 2013), pătrătoare și de inițialul *Cuvânt înainte*:

Accentul pus pe dimensiunea istoristă, pe evoluția organică, pe inerenta diacronie a analizei în domeniul istoriei [a fost supus] unor dezvoltări destul de vii cu privire la derapajele istorismului în anumite etnoculturi unde s-au produs ingerințe politice de tip extremist [...], unul din efectele insidioase, greu de explicat, ale contactului cu valorile trecutului, contact ce se cuvine pus mereu sub observație și valorificat pedagogic, în sensul definit de istoricii cu vocație în domeniu, încât să se dea seama de preocupări inegale, într-o anumită zonă a istoriografiei, preocupări structurate

ca și cum ar fi vorba de un gând unitar și persistent, acela de a examina, în latura lui pozitivă, dar și în limitările-i inerente, istorismul românesc [...]; ideea de militantism istoriografic, de neocolit când e vorba de epoca modernă, constituie totuși numai o latură, chiar dacă indispensabilă. Atâtea altele se cer a fi circumscrise și studiate [...]. *Ethosul* istoriografic mărginește *logosul* și se luminează prin acesta, lăsându-se modelat în același timp și de *pathos*. Un „triumfhi scalen”, cu laturi indeterminabile riguros se desenează astfel în cunoașterea istorică [...]. Biruința gândului în istoriografie trebuie să însemne o extindere continuă a sferei *logosului*, a veracității în dauna *ethosului* abuziv și a *pathosului* deformant [...]. *Logosul* se cade a prevala asupra *ethosului* în chiar interesul acestuia. Reflectându-și devenirea, istoriografia dă seama concomitent la o realitate mai adâncă, aceea a gândirii colective care a nutrit-o și care explică până la urmă avaturile *istorismului*.

Volumul de „studii și eseuri” se releva în trei părți ale sale: *Adevăr și militantism, Durată și împlinire națională, Demnitatea istoriei*. În deschiderea părții dintâi „străluc” micro-eseul intitulat precum întregul volum, *Biruit-au gândul*, și menit „să convingă” că „truda” istoriografică, încă de la „primii analiști” sau „monahii cărturari” Macarie, Eftimie și Azarie, a avut „un înțeles oarecum militant”, însă ca „din poruncă” de a înfățișa „faptele stăpânilor într-o lumină favorabilă”; de asemenea, că „laicizarea scriiturii”, cu Grigore Ureche, Miron Costin, Constantin Cantacuzino Stolnicul și Dimitrie Cantemir, a urcat în orizontul cugetării „dilema” respectului adevărului despre „fapte” și a inerenței „luptei”, pe chiar temeiul cunoașterii acestora, pentru „a se arăta lumii felul și aspirațiile neamului”; apoi, ca, prin „iluminarea” componentelor „dilemei” de învățășii Școlii ardelenne și străbaterea ambelor de „visarea” romantică și, totodată, de „căutarea” de aceștia a „vechilor mărturii” despre ele, s-au făcut „pași” către prospectarea lor în spirit critic, de la Al. Odobescu și B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, I. Bogdan, D. Onciul și Iorga la V. Pârvan și „hipercriticii” C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu sau Gh. I. Brătianu, cu ilustrarea unei continui învredniciri a expresiei „biruit-au gândul”, gravată de „lucidul” Maiorescu „deasupra tindei sale”. Sub titluri de tot micro-eseuri, *Adevăr și militantism* sau *Între logos și ethos*, apare ceva mai extinsă, chiar înspre istoriografia universală, aria reflecțiilor zubiene asupra „dilemei” enunțate „cărțurărește” de Miron Costin și mereu nuanțate, prin timp, de istorici îndeosebi. „Tripla metaforă” cantemiriană „Ochii, sufletul și viața istoriei...”, prin care „principele cărturar” definea adevărul „despre fapte ce-au fost”, s-a pliat unor speciale reflecții; la fel, *Note preiluministice* cantemiriene ținând de *Canoanele istoricului* validante pentru fie „absența știrilor”, fiindcă „tăcerea nici pune, nici rădică lucrul”, fie depistarea și întrebuițarea „zisei ce îl pune și rădică”; „*Precum odată, așea și acmu*”, îndemn tot cantemirian ce a asigurat „fericitul” destin istoriografic românesc al *Hronicului vechimii...*; *Despre modernitatea istoriografiei române în secolul XVIII*, un studiu interesant prin răspunsurile la „întrebări” privind „începuturile epocii moderne” și „felul” în care „modernitatea a modificat discursul istoriografic”.

Nu mai puțin interesante au putut fi „studiile și eseurile” din partea a doua a volumului, cu titluri de regulă „grăitoare” prin sine: *Regenerare în numele istoriei, Românitatea, un concept structurant, Istoriografia română și obsesia neatârării, Cultură și libertate națională, Ideea de libertate la români în epoca Regenerării, Kogălniceanu și sentimentul istoriei, Soritul lui Bălcescu* (dinspre Revoluție spre unitatea națională), *Dilema istoriografiei pașoptiste* (adevărul istoric sau instrumentarea „căuzașă” a acestuia), *Istorie și civism: Eudoxiu Hurmuzaki, Decalogul lui Hasdeu* (din Prefața la *Istoria critică...*), *Maiorescu: obsesia sintezei* (din perspectivă „convorbiristă” și politică), *Viziune și desfășurare istorică la Eminescu, A. D. Xenopol față cu „urâcioasa dilemă”* (între adevărul „incoruptibil” și militantismul „însuflețit”), *Transilvania în sinteza xenopoliană* (din forța expresiei „toți românii!”), *Durată și împlinire națională*. Dacă pentru prima parte a volumului „elemente” de referință tematică au fost extrase cu prioritate din „scrieri” de Miron Costin și Dimitrie Cantemir, în cea de-a doua „firul ideatic” s-a impus ca îndeosebi de la Kogălniceanu și Bălcescu la Xenopol, Iorga și Pârvan. Preocupările despre Cantemir au ținut, de asemenea, de un „program” de durată al lui Al. Zub, ducând către volumul *Cantemiriana. Eseuri, note de lectură* (Brăila, 2014). După cum, „studiile și eseurile” din a doua parte a volumului *Biruit-au gândul...* și-au tras seva de la „explorații” sau reflecții ceva mai extinse sub titlul generic *A scrie și a face istorie...* Cât despre „studiile și eseurile” din ultima parte

a volumului *Biruit-au gândul...*, acestea vădesc scrutarea deja de autor a perspectivei sintezei istoriografice, cu evanescentă suplimentaritate eseistică, pe termen inexorabil lung. *Demnității istorice* i s-a căutat reflectarea în deopotrivă *vocația militantă a istoricului și evoluția spiritului critic*, la N. Iorga; apoi, *între patosul cunoașterii și nevoia de acțiune*, la V. Pârvan; în *tradiția enciclopedică* exponențiată de Mircea Eliade; în *lectură, erudiție și cunoaștere* nutritoare de *conștiință de sine*, la nivel, desigur, istoriografic; în *condiția documentară și dimensiunea narativă* sau *între empirie și meditație*, sub *incidența istoriografiei* ori după dezideratul *Historia integra...*

În preocupările zubiene scrutante de amplă sinteză, cartea *Junimea, implicații istoriografice...* s-a complinit „altora”, spre „lămurirea” unei problematice de special interes pentru deschiderea elaborației sintetice. Era vorba despre problematica „zorilor” *istoriei critice*, decelabile în „gândirea și scrierile pașoptiștilor” de după „anul” de care s-a legat apelativul lor „generaționist”, precum și în *implicațiile istoriografice* de la *Junimea* din mai ales „faza” ieșeană a „Convorbirilor...”. Dacă în volumul *Biruit-au gândul...* Al. Zub și-a pliat înțelesul „începuturilor” *istoriografiei române* celui atribuit de G. Călinescu „vechimei” *literaturii române*, ca ținând de „utilizarea limbii neamului”, *Junimea, implicații istoriografice...* și *A scrie și a face istorie...* vădeau o diferență esențială între perceperea de autorul acestora a „zorilor” *istoriei critice* și considerarea de istoricii literari, după modelul *Istoriei literaturii române de la origini...*, a meritului revenit cam exclusiv lui Maiorescu, prin anii 1864-1871, de promovare a *spiritului critic* la nivelul *culturii române*. Cu ceva mai multă claritate în *A scrie și a face istorie...*, semne de *spirit critic* au putut fi sesizate prin *istoriografia pașoptistă* de dinainte de 1864-1871, așa cum autorul respectivului volum și nota, de altfel:

Începând o definiție a climatului de idei în care a evoluat istoriografia română de după 1848 și a chestiunilor de metodă ce le comportă, trebuie să observăm că într-o epocă de tranziție ca aceea atât de deschisă spre înnoiri de tot felul, sfera ideilor era susceptibilă de mutații rapide [...]. Dincolo de anumite considerații generale, care se pot face ocazional, programul istoriografic ține de anumiți factori obiectivi, care presupun erudiția, sistematizare, studii monografice, restituiri de tot felul, înainte de a ajunge la sinteze și formulări teoretice [...]. Epoca era invadată de scrieri istorice [...], cele mai multe de nivel elementar și cantonând încă în formula tradițională, ceea ce n-a împiedicat, desigur, afirmări în deplină consonanță cu istoriografia de avangardă a Apusului [...]. Dacă epoca Luminilor deschisese gustul pentru sinteze, abia explozia istorismului, asociind erudiția cu metode noi și cu spiritul filosofic, a dus la rezultate spectaculoase încă din prima jumătate a secolului XIX, îndreptățind eticheta de „secol al istoriei”.

Sub titluri de capitole ori subcapitole, precum *De la cronică la „istoria filosofică”*, *Romanism și istorie*, *Preludii pozitiviste*, devenirea *spiritului critic* a fost evidențiată ca intrinsecă dezideratului istoriografic însuși de redare a trecutului pe cât posibil „așa cum a fost”, fără puțința admiterii unui anumit „moment”, concordant sau nu celui *literar* maiorescian, pentru impunerea respectivului *spirit*. Al. Zub nu amenda, sub niciun chip, promovarea maioresciană a celui *spirit* pentru *literatură*, ci atribuirea Olimpianului a trasării și a „direcției critice istoriografice”. Era ceea ce a și făcut „să se înțeleagă” și prin cartea *Junimea, implicații istoriografice...*

Nu și-a pornit luminoasa-i carte prin raportarea la momentul ori actele constituirii societății *Junimea* în seama căreia s-a tot pus inițierea *spiritului critic* pentru *cultura română*, mai ales asupra ramurii *literare* a acesteia, cu doar anumite repercusiuni și înspre „scrierea istoriei”. Ceea ce a contat ca „justă pornire” a fost relevarea *contextului istoriografic* al cam anilor 1864-1874, când:

Abstrăgându-i pe cărturarii ardeleni, care continuau, în genere, să facă notă aparte, două personalități dominau istoriografia în momentul când începe acțiunea junimistă: Al. Odobescu, care editase în 1861-1863 „Revista română”, cu marcante preocupări pentru istorie, și B. P. Hasdeu, care scosese încă la 1859 „Foaia de storiă română”, unde tipărise un erudit studiu despre *Negoțul moldovean sub Alexandru Bunul*, iar în anul următor nu mai puțin în efemera „Foița de istorie și literatură”, unde polemistul se și lansa contra latiniștilor (*Pierit-au dacii?*), pentru ca apoi să publice, între altele, *studii critice asupra istoriei române* (1864), *Ioan-vodă cel cumplit* (1865),

periodicele „Traian”, „Columna lui Traian” și „Arhiva istorică a României”, la care se adăuga faimoasa *Istoria critică a românilor* (1873-1874), cea atât de viu discutată [...] în cercul Junimii. Dacă Odobescu reușise să se impună de la început, fără contestări serioase, Hasdeu a trebuit să lupte multă vreme ca să obțină, cu *Istoria critică*, o recunoaștere oficială. Față de Junimea, cel dintâi doar păstra o anumită rezervă, în timp ce al doilea provocase de la început raporturi de ostilitate.

Cu cele „două vârfuri” și, între ele, „numeroase eforturi mai modeste, atestând un interes constant pentru trecutul patriei”, *istoriografia română* se releva, așadar, în *contextul* acelor ani, ca „lucrând asupra ei însăși”, printr-o „depășire” calitativă și nu „dezicere” totală și „pretențioasă” de „faza-i pașoptistă”, spre a-și urma, după posibilități „locale” de documentare și lectură, calea străbătătoare de exigențele *spiritului critic*. Iar cum nota Al. Zub, pentru *istoriografie* acele exigențe presupuneau studiul metodic, pe teme documentar și factualic reconstituitiv, încât să se atingă acuratețea interpretărilor sau reflecțiilor, cu de dorit valențe filosofice și literare, asupra trecutului omenesc. Era sesizată și întrucâtva lămurită, astfel, o anumită diferență între „funcționalitatea” *spiritului critic* pentru *istoriografie* și cea mai zisă și *maioresciană* ce viza, în cazul *literaturii* sau cel al *artei*, intersectarea celui *spirit* de *simțul* ori *gustul estetic*. În zubiană lămurire, un moment anume pentru promovarea rigorilor *spiritului critic* asupra *istoriografiei* ar fi dificil de stabilit, de vreme ce „acelea” au fost invocate, chiar urmate de istoricii „pașoptiști”, de îndeosebi Bălcescu și Kogălniceanu, cu notații exprese, ambii, despre *metodă* și *concepție* cuvenibile studiului „faptelor trecutului”, unele „precedențe” ale unor atare „merite” înregistrându-se încă din „zorii scrisului istoric românesc” și prin îndeosebi „învățații Școlii ardelenne”. Conform aceleiași lămuriri, reușita *Istoriei Românilor din Dacia Traiană* s-a învrednicit prin recunoașterea și valorizarea critică de A. D. Xenopol a „precedențelor naționale” menite *sintezei istorice*, încât *marelui clasic* să-i fie posibilă nuanțata raportare a problematicii acesteia la „progresele” celor „legate” de noțiuni „apusene”, de unde și efervescența referințelor xenopoliene nutritoare de *principiile fundamentale* ori *teoria istoriei*. Într-un special intitulat capitol *Junimea și spiritul istoric*, Al. Zub „a făcut să se înțeleagă” de ce, la „faimoasa societate ieșeană”, prestația istoriografică a lui Xenopol o surclasase pe cea a lui George Panu, „speranța inițială junimiștilor ca viitor mare istoric”, și avea să obțină, cu „energii căpătate din cercul junimist”, mai multă strălucire diegetică prin comparație cu ceea ce aveau „să dea”, despre istoria națională, și „spirite pozitiviste”, chiar de „faima” unor I. Bogdan și D. Onciul, înainte de impetuoasa „sosire iorghiană”. Dialogul, pe alocuri disputa, la tot Junimea, între Xenopol și Maiorescu asupra temelor culturale și istoriografice, precum și interferențele ideatice xenopoliano-eminesciene, au ocazionat reflecții zubiene de esențială referențialitate intelectuală. Notele despre Poet aveau să se regăsească, împreună cu altele, peste ceva timp în volumul *Eminescu. Glose istorico-culturale* (Chișinău, 1994; Iași, 2016). În cartea *Junimea, implicații istoriografice...*, ultimul capitol, *Istoria în „Convorbiri literare”*, deși necesar „bilanțier”, confirmă acribioasa preliminaritate a zubienei *sinteze istoriografice*.

Ceea ce a putut atinge parametrii *sintezei*, la Al. Zub, s-a cuprins în două cărți semnificative, *De la istorie critică la criticism. Istoriografia română la finele secolului XIX și începutul secolului XX* (București, 1985) și *Istorie și istorici în România interbelică* (Iași, 1989), cu „un adaos” dictat de necesitatea poziționării autorului față de „cum a fost” înainte de 1940-1945 și „spre ce tindea” după aceea „prestația” celor mai invocându-și muza Clio prin „ceața tezismului marxist”, de unde și expresivul titlu al celui „adaos”, *Orizont închis – Istoriografia română sub dictatură* (Iași, 2000), suscitant de câteva reflecții asupra „redeschiderii”, din 1989-1990, a perspectivei „scrierii despre trecutul nostru”, incluse volumului *Discurs istoric și tranziție. În căutarea unei paradigme* (Iași, 1998). Cum dau de înțeles și titlurile menționate ale celor patru cărți, fiecare dintre acestea își are un anumit specific tematic, încât *sinteza* zubiană să nu vădească o unică fluiditate diegetică, ci disponerea ei „fragmentară”. Validarea compunerii de cele patru cărți a *sintezei* ține însă de perspectiva integratoare, cea a *devenirii istoriografiei române*, din care fiecare, „ca parte” sau „fragment”, a fost realizată. Între notațiile introductive pentru cartea *De la istorie critică la criticism...*, s-a convenit cea prin care autorul își legitima de altfel demersul de specialitate printr-o considerare a „eforturilor de restituire a propriei deveniri [...] de istoriografia

noastră”, care „se acordau cu exigențele istoriei însăși” și tindeau „să capete un caracter tot mai sistematic”. Din primul capitol, intitulat *Perspectivă istoriografică*, răzbătea cu claritate miza pe termen lung a demersului zubian, aceea a relevării *dispoziției criticiste* pentru „istoria scrierii istoriei”, prin „exemplul” românesc. Pe „direcțional” criticist, *istoriografiei române* i se recunoaște predispoziția intrinsecă genului ei „de a se mereu oglindi”, predispoziție proprie, de altminteri, *istoriografiei generale*, din însăși grația muzei Clio, înadins și parcă homeric invocată:

Clio se contemplă tot mai stăruitor în oglindă. Situându-se în prelungirea istoriei „reale”, ca emanație, parte componentă și conștiință de sine a acesteia, istoriografia simte o nevoie sporită de a-și obiectiva devenirea în timp. Ea își construiește propria istorie, nu din slăbiciune narcisică, ci fiindcă această istorie ține de rostul ei intim. Căutându-și urmele, sistematizându-le coerent, ea se depășește pe sine și dă seama de o esență superioară.

Dispoziției criticiste i-a fost considerată definitoria exponențialitate prin „școala” de profil istoriografic promotoare și „la noi”, spre finele secolului XIX și în primele decenii ale secolului XX, a rigorilor *metodei* pentru reconstituiri ale „faptelor trecutului” pe teme documentar, după *credo*-ul pozitivist al „fășnirii evenimentului ce a fost din documentul păstrat și necesarmente arhivat sau publicat”; era o *dispoziție* aflată „la culme” în acel răstimp și care, între istorici, s-a ilustrat prin ceea ce V. Pârvan denumea „triada critică” I. Bogdan, D. Onciul și N. Iorga, ca *noua vârstă a cercetării istorice românești*. Era *vârsta istoriei critice*, a cărei evidențiere a putut fi realizată de Al. Zub dintr-o largă *perspectivă istoriografică*, corespunzătoare cam întregii deveniri, „de până atunci”, a *istoriografiei române*. Prin considerarea sau evaluarea devenirii respectivei *istoriografii* în funcție de *vârsta* ei „de glorie”, sinteza zubiană se plia străveziu modului călinescian de *Istoria literaturii...*, unde *momentul Junimii* apărea ca fiind „culmea” de pe care a fost „bine privită” evoluția „fenomenului” literar românesc *de la origini și până la marii clasici* și imediată lor *posteritate literară*. Al. Zub nu-și raporta *sinteza* la cele „câteva modele didactice” de dinainte sau din chiar timpul inițierii ei, precum *Evoluția gândirii istorice românești*, de Pompiliu Teodor (Cluj, 1970), *Evoluția istoriografiei române*, de Lucian Boia (București, 1976), și nu i-a prea fost „de folos” măreața prin titlu și insuficienta ca desfășurare „de articole” *Enciclopedia istoriografiei românești*, coordonată de Ștefan Ștefănescu (București, 1978). A evitat să doar treacă în revistă istorici și opere, cu notații însoțitoare constrânse editorial până la a și friza genul „crestomatic”, de vreme ce și-a propus „să redea un proces istoriografic” sub însemn de *spirit critic* ce „s-a lucrat pe sine îndelung” până să se învrednicească prin „școala” de pe la 1900. *Repere în evoluția spiritului critic* le-a decelat din *căutarea adevărului de umaniștii* Gr. Ureche, Miron Costin și Cantacuzino Stolnicul sau prin „canoanele” *cantemiriene* pentru „trecerea de la umanism la perioada savantă”, „canoane” răspunzând „carenței documentare privind etnogeneza și continuitatea românilor în arealul carpato-danubian: „*tăcerea nici pune, nici rădică lucrul, iară zisa îl și pune și-l rădică*”; sau: „*tăcerea după zisă, adeverește zisa odată*”; cu plus de învedereare, a decelat acele repere la învățații Școlii ardeleni, ai „școlii de renoație”, cum o denumea Ioan Lupaș, căruia-i îndrituia „spusa”; de asemenea, în *spiritul Regenerării*, la romanticii care, prin îndeosebi Bălcescu, văditor de *concepție istorică*, și Kogălniceanu, frecvent editor și valorizator „de izvoare”, au ilustrat „pe lângă mesianism”, abilități pentru prospecțiuni asupra faptelor trecutului, cu „făclia unei critici sănătoase”; apoi, pe fundalul „probelor” *între entuziasm și decepție* ale istoriografiei imediat *pașoptiste*, *perspectiva istoriei critice* scrutată sonor „programatic” și erudit, nu și corespondent exegetic de B. P. Hasdeu, cam escamotată de V. A. Urechia și încercată, cu inconstanță forță analitică, de Gr. Tocilescu; le-a mai decelat în cuvinte și scrieri de Al. Odobescu, Aug. Treboniu Laurian și Al. Papiu Ilarian, înainte de a le sesiza și lămuri prin „direcția critică” maioreșciană și atmosfera Junimii unde „s-a văzut” că G. Panu a tot fost „o speranță”, iar încă tânărul A. D. Xenopol, poate „o surpriză” pentru unii, inclusiv Maiorescu, „de acolo”, s-a confirmat, și cu atuul începutului spectaculos de „carieră universitară”, ca *istoric merit sintezei*.

În cinci substanțiale capitole – *Sfârșit de veac în istoriografie; Între romantism și școala critică; Geneza școlii critice; Program și etape; Implicații teoretice și de metodă* –, a fost redată, pe adecvat temei documentar și de lectură, cu suplă utilizare de citate, de expresii sau noțiuni,

toate ca după prealabilă și bună „rânduire de fișe”, partea cea mai spectaculoasă a „istoriei istoriei românești”, evidențiată mai ales de „triada” I. Bogdan, D. Onciul, N. Iorga și sublimată de V. Pârvan. În *sfârșitul de veac XIX* și, desigur, primul deceniu de cel următor a fost de recunoscut culminația personalității și operei lui A. D. Xenopol, însă ca de solitar, clasic aureolat, nu și de „mentor de școală”, într-un răstimp când și *modelul junimist* a putut fi urmat mai ales la nivelul literaturii, cu doar ceva rezonanță și înspre „istoria critică”. Asupra *strategiei școlii critice* s-a convenit, cu prioritate, să fie relevant *programul polivalent și de durată*, scrutant de *perspectivă integratoare*, propice emergenței *siluetelor didactice* ale principalilor învederanți ai ei, peste *vicisitudini academice* și „zgomote” dinspre raportul *istorie – politică*, la îndeosebi iorghiene cotații de *opinii sincere și pernicioase* sau de *mesianism național* de colorit „sămănătorist”. De altfel, în *fizionomia „școlii critice”*, personalității lui Iorga, cu sonore *lecții universitare* și academică expunere de *nouă concepție* surclasată profesional a celei „vechi, romantice”, i s-a confirmat predominanța, încât să fie amendate reținerile unor specialiști ai domeniului istoriografic de la a aprecia prestația Uriașului ca alăturabilă „pozitivist” celor ale „metodicilor” Bogdan și Onciul. Ultimilor doi menționați li s-a recunoscut prevalența de *implicații teoretice și metodologice* în „școala critică”, acolo unde lui Iorga i-a revenit însă ca nimănui altcuiva, ilustrarea *concepției umane a istoriei*. Personalitatea și opera lui Iorga ocupau deja un spațiu special, în preocupări zubiene, cu tendințe spre monografie, ce aveau să se concretizeze printr-un volum de *Studii și note istoriografice* (Brăila, 2012). În partea de sinteză, sub titlul *De la istoria critică la criticism...*, i-a relevat cărturarului Iorga rolul covârșitor și pe termen mai lung decât le-a fost sortit „prea scrupuloșilor pozitiviști” I. Bogdan și D. Onciul pentru orientarea „cu bune și cu rele” a „școlii critice”. Accentelor iorghiene întru *legitimarea criticii istorice*, după rigori și aspirații ținând mai ales de „începutul de veac XX”, li s-au reconstituit amplitudinea și durabilitatea rezonanței, în măsură să nu sucombe înaintea ascuțitei tonalități a „școlii” sau „direcției hipercritice”. *Polemicii* între „școala critică” și cea „hipercritică” i-a pus un verdict judicios, dedus mai ales din compararea mării sinteze, *Istoria Românilor*, de Iorga, și cea, la fel denumită, de C. C. Giurescu; în pronunțarea:

Giurescu se mărginește de fiecare dată la lămuriri tehnice, convins că faptele vorbesc de la sine [...], poziția sa constituind mai curând o prelungire a pozitivismului decât asumarea doctrinei lui Ranke. El crede în fapte și construiește simplu [...]. Îi rămân parcă necunoscute semnele de întrebare, îndoielile pe care alți istorici le cultivă [...]. Giurescu se crede îndreptățit să construiască și edificiul se înfiripă simplu, lăsând tocmai de aceea impresia de soliditate [...]. Ceea ce se cuvine a fi reținut [la el] este efortul spre exhaustivitate și spre rigoare metodologică, însușiri pe care Iorga, odinioară critic al lui Hasdeu, știa să le observe. Dar împinsă la limită, această rigoare nu submina ea însăși reconstrucția istorică? Iorga va pune, în consecință, un accent mai mare pe caracterul „uman” al disciplinei, pe datoria istoricului de a „zgrăvi o viață”... Într-o atare tentativă, erudiții rămân „modești soldați care se sacrifică” pentru ca reconstrucția „vieții” să poată avea loc prin geniul istoricului de vocație [...]. Cu asemenea judecăți Iorga înfruntase vechea școală, cu ele o condamna și pe cea care lua naștere în anii senectuții sale [...]. Produsul cel mai caracteristic al „noii școli” e, desigur, *Istoria Românilor*, operă sistematică, pregnantă, persuasivă, pe care Giurescu a conceput-o în trei volume [...]. Istoricul vrea numai să expună faptele și împrejurările, refractar la orice tendință de a literaturiza. Cuvântul pare înghețat, orice dilatare „poetică” a acestuia exclusă [...]. Giurescu își interzice orice elan poetic [sau teoretic], stilul său convenind perfect restituirilor de fapte [...], fiindcă în lumina unor judecăți ordonatoare ele capătă sens și intră în structuri logice. Și Iorga se depărtase programatic de teoria istoriei, spre a rămâne față în față cu faptele, însă o filosofie se citește în opera sa printre rânduri, ceea ce nu s-ar putea spune despre opera rebarbativului său elev.

În loc de concluzii pentru cartea *De la istoria critică la criticism...*, ce se prezenta prin formă și conținut, ca parte primă, chiar esențială, a *sintezelor sale istoriografice*, Al. Zub nota că:

Prin școala critică se poate înțelege mai clar problematica modernă a duratei, procesul de înnoire continuă a anchetei istorice, nutrit de tensiunea ce se instalează între experiența concretă și

sporul progresiv al informației privitoare la trecut. Înnoirea se produce deopotrivă ca rezultat al unei mișcări interne, ca experiență lăuntrică a disciplinei și ca răspuns la incitațiile din afară [...], dubla „provocare” reclamând examenul istoriografic [...] în direcția cunoașterii unei perioade importante din evoluția istoriografiei române și în aceea a înțelegerii mecanismului cunoașterii istorice ca atare.

Asemenea „linii” concluzive decurgeau din cunoașterea zubiană coroborată cu un minuțios efort analitic, în sensul că *istoriografia română*, de la „școala critică” la cea „hipercritică”, nu „s-a oglindit” doar pe sine, ci, prin însăși „experiența-i lăuntrică”, „a oglindit” problematica *modernității românești*. Îndeosebi prima parte, socotibilă, aici, convențional, a *sintezei istoriografice* zubiene „invită” să fie „văzută” ori „înțeleasă”, din perspectiva „construcției” ei, devenirea *istoriei* noastre *moderne*. Este și ceea ce se distinge nu ca doar principal, ci și particular merit al respectivei *sinteze*. Era și meritul ce a și obligat o a doua parte, convențional, din nou, vorbind, a *sintezei* pe care autorul a intitulat-o *Istorie și istorici în România interbelică*. Cum se înțelege și din *Cuvânt înainte*, cartea, cu incontestabile valențe de completare a excursului *De la istoria critică la criticism...*, vădea „o ducere mai departe” a acestuia, prin noutăți de tematică, adecvate, firește, titlului *Istorie și istorici...*, și de analiză. Autorul semnala, de altfel, că „finele secolului XIX și începutul secolului XX” s-au constituit într-o „perioadă” de prim larg interes pentru „programul” său de studii, fiindu-i „firesc” să-și îndrepte apoi „atenția, în succesiunea cronologică, spre interstițiul dintre cele două războaie, verigă extrem de importantă în dezvoltarea [...] istoriografiei române”. Cartea, apreciabilă ca demers continuator de sinteză, cuprinde, după *Excurs bibliografic* și *Orizont cultural, Perspectivă documentologică*, două mari capitole, fiecare cu multiple subcapitole, întâiul capitol *Istorie și evenimente*, iar celălalt, *Tendențe, școli, programe*, de specială rețineră fiind, aici, abordările tematice privind *inspirație și organizare de studii, eveniment și simbol, generații și atitudini, imperativul cunoașterii de sine, tradiție și înnoire, militantism și veracitate, de la istoria universală la istoriologie*. Nu a fost redat, de aceea, un curs în sine al istoriografiei, ci „oglundirea” de aceasta a problematicii intelectuale din România interbelică, cu referințe urcând de la „localist cultural” și „istorie prin cei mici” spre *specific național*. Iar *În loc de concluzii*, autorul și-a considerat și cartea semnificând a doua parte de *sinteză*, ca tot „deschisă”, la rândul-i, spre „o alta”, de, firește, aprofundare ori de expandare tematică, fiindcă „relația dintre istorie și istorici, urmărită într-o perioadă [precum cea interbelică] atât de fertilă pe tărâm cultural, nu se poate epuiza [...], invitând la reflecție continuă”.

Acea *reflecție* s-a continuat, la Al. Zub, prin „schimbarea de vremi” din 1989-1990, și a condus spre o așteptată „de breasla istoricilor” carte cu un titlu „vorbind” mult de la sine, *Orizont închis – Istoriografia română sub dictatură*. Interesantă apare, în carte, considerarea de autor a unor ani, 1946-1947, ca de tensionată *tranziție*, cu *Clio în derută*, din supunerea *istoriografiei* tezismului marxist-leninist-stalinist, implicant de serioase repercusiuni denaturante asupra domeniului ei, mai ales pe timpul anilor 1948-1964, altfel spus, de la „manualul Roller” la primul și ideologic „schimonositul” tratat „academic” de *Istoria României*, ani de *orizont închis* pentru *istorie și istorici*. „Deschiderii” sub însemn de „comunism național” i-a fost sesizată starea istoriografică duplicitară între *rezistență* față de „comandamentele socialismului real” și inerentul *compromis*, real, însă nu prea pe placul unor istorici „de la 1965-1989” și încă trăitori după al doilea an menționat „să mai fie amintit”. Al. Zub i-a convocat, în fond, pe acei istorici la un necesar „examen de conștiință”, fără a-i supune unui rechizitoriu de public efect, cu riscul vădirii semnelor de „vanitate” personală și de „gratuitate” profesională. Și-a convocat „confrații” să mediteze asupra *miturilor istoriografice sub dictatură*, marcate de „protocronism românesc” întru elogiarea „excepționalismului ceaușist”. A căutat să „pună în lumină”, cu invocări de „nume și opere”, acele „oaze” de profesionalism istoriografic autentic, în mai ales *istoria culturii*, la mentori de „școli” și autori de monografii scrutante de respectul *adevărului istoric*, pentru chiar *istoria socială* „scoasă” de sub tezism marxist prin termeni de raportare „venindu-i” dinspre *problematica națională*, pretabilă, aceasta, unor abordări de lărgit spectru, *cultural*. *Unui demisecol de istoriografie română sub dictatură* i-au fost relevate „învățămintele” și din perspectiva devenirii respectivului domeniu intelectual după 1985-1990, suscitată de titlul de carte *Discurs istoric și*

tranziție. În căutarea unei paradigme. Maniera, pentru așa ceva, a fost una de „chestionar istoriografic”, supus de autor atenției specialiștilor și chiar a publicului larg, autor ce s-a simțit dator să-și legitimeze postura-i „oracolară” și prin viitoarea-i carte, de gen autobiografic, *Opresiune și rezistență sub regimul comunist. Fragmentarium istorico-memorial* (București, 2020). Lectura acestei cărți folosește mult înțelegerii mai nuanțate a ceea ce autorul „a dat” înaintea ei sub titlurile de *Orizont închis...* sau *Discurs istoric și tranziție...* Apare mai clar de înțeles postura atitudinală a autorului în „chestionarul” menit să conducă spre răspunsuri privind *zodia pluralismului, reverberații istoriografice, impasul* ori „sfârșitul” istoriei, ca *final de ciclu, tradiția istorică și melancoliile crepusculare, istorie și poiesis*. Din mai fiecare răspuns răzbate verticalitatea morală a autorului și autoritatea sa profesională „în materie” de *sinteză istoriografică*.

Cu mai fiecare carte a sa, Al. Zub a „tratat” câte o anumită problematică, însă nu până la „închiderea ei” prin concluzii ferme, ci în mereu „deschidere” spre o „altă” ori „altele”, ca părți toate ale unui scrutat întreg istoriografic. Cele patru cărți sus-comentate s-au tot legat una cu alta, de la prima la ultima, până să rezulte ceea ce a putut semnifica *sinteza*. De prin capitole incluse de atare cărți sau de altele, ale „sârguinciosului” lor autor, au încolțit „motive” pentru o eseistică de larg evantai istoriografic. Un eseu, în formă și conținut de carte, *La sfârșit de ciclu. Despre impactul Revoluției franceze* (Iași, 1994), nu doar că amplifică tematic studiul introductiv pentru volumul coordonat *La Révolution française et les Roumains. Impact, images, interprétations. Etudes à l'occasion du Bicentenaire* (Iași, 1989), ci oferea „tabloul” unor dezbateri istoriografice îndelungi și complexe asupra „marii turnante a istoriei universale”. Apoi, luminosul eseu *Eminescu. Glose istorico-culturale* (Chișinău, 1994; Iași, 2016), situa într-o percepție mult extinsă față de ceea ce s-a putut cuprinde despre Poet și „pasiunea sa întru ale istoriei” în *Junimea, implicații istoriografice*. Firul eseistic s-a împletit din texte cărora numai scrupulozitatea auctorială le-a presupus și indicarea „locurilor” de primă a lor publicare. Scurte eseuri asupra unor diverse teme și-au făcut, de altfel, „loc” și în volume coordonate sau inițiate de Al. Zub. Eseuri spectaculare, precum *Cunoaștere de sine și integrare* (Iași, 1986), *Istorie și finalitate* (Iași, 1991), *În orizontul istoriei* (Iași, 1994), *Impasul reîntregirii* (Iași, 1995), *Chemarea istoriei* (Iași, 1997), *Clio sub semnul interogației* (Iași, 2006), *Romanogermanica. Secvențe istoriografice* (Brăila, 2012), *Penser l'Europe en historien* (București, 2017), reflectă continuitatea „întrebărilor și răspunsurilor” zubiene asupra rosturilor originare, desfășurărilor tematice și „noilor orizonturi” ale istoriografiei.

Fiecare eseu a fost orientat de autor spre „dialog” ori „dezbateri” de specialitate. Prin însăși natura sa, un atare gen istoriografic își dezvăluie „cursul” într-un timp mai îndelungat decât studiile de istorie „pragmatică”, recenzabile, de regulă, „cu punctuală promptitudine”. Asupra cărților, eseurilor, articolelor și interviurilor lui Al. Zub „loc și rost” pentru comentarii de larg spectru istoriografic vor tot fi, ca și posibilități de „extrageri tematice” din publicațiile ilustrului cărturar, precum cele de *Studii și note de istorie ecleziastică* (Iași, 2023), sub îngrijirea editorială a lui D. Vitcu. Iar atare „extrageri” ar putea fi multe, din texte și reflecții cu mereu învedereare de *Chemarea istoriei*, nutritoare de un exemplar *credo* profesional zubian:

Totul interesează pe istoric, tot ce poate contribui la cunoașterea dramei omului în timp și spațiu. Propria lui devenire, ego-istoria, intră de asemenea în ambițiosul său proiect cognitiv. E un fel de a sparge vechile prejudecăți scientiste și a transgresa vechile mărginiri, pentru a extinde la nesfârșit teritoriul dilematic al acțiunii sale.

În *discursul de recepție* la Academia Română (27 ianuarie 2006), Al. Zub semnala că *istoria, mereu nouă*, resimțea solicitarea sa într-un „pariu proporțional cu utilizările ei paraștiințifice”, sub „comandamente” politice și prin chiar „supravegherea societății”, dar și că *istoricului* îi revenea să-și urmeze *chemarea* de a-și sustrage domeniul profesional oricăror constrângeri exterioare specificului devenirii acestuia:

Conștient de situație, istoricul caută să-și obțină autonomia, dreptul de a emite un discurs personal, în acord cu viziunea sa despre lume și cu datele extrase din examenul materiei. Ego-istoria se ajută să-și obiectiveze propria situație.

Marca, astfel, *pe culmile ideatice ale istoriografiei*, deznodământul unor reflecții despre timp și propensiune eschatologică în secolul XX, când

[...] istoria părise să-și piardă viitorul, fiindcă numai un *eschaton* mai putea să-i asigure continuitatea la care visa [...], timpu-i de o demnitate anume și de un sens global, spre a se ști să se vorbească și de o filosofie a ei.

Erau reflecții pe cât de înaripate ideatic, pe atât de învrednicite de o *operă istoriografică* de adevărată ținută *clasică*.

Gheorghe Cliveti